

TÜRKİYE’DE MUHAFAZAKAR LİBERAL SÖYLEMİN YOKSULLUKLA MÜCADELE AÇMAZI: NE MUHAFAZAKAR NE LİBERAL

Huriye Tekin Önür
Afyon Kocatepe Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmada muhafazakar liberal söylemde yoksullukla mücadelenin aldığı biçim tartışılmıştır. Tartışmanın temel hareket noktasını söz konusu söylemin paradoksal yapısı oluşturmaktadır. Buna göre, muhafazakar liberal söylemde yoksullukla mücadelede dine yapılan göndermenin dini öğreti ile çelişen yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra, liberal muhafazakar söylemin sosyal devletten radikal bir kopuşu içeren uygulamalar ön görmesi, onun liberal düşünceyle gösterdiği en önemli çelişkinin oluşturmaktadır. Çalışmada verilen teorik bilgi, Türkiye’de uygulanan yoksullukla mücadele politikaları ile örneklendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Muhafazakarlık, liberalizm, muhafazakar liberalizm, yoksulluk.

ABSTRACT

This article discusses the form of the struggle against poverty in the conservative liberal discourse. The main point of departure for this discussion is the paradoxical structure of such a discourse. In this sense, the article puts forth the conflicting aspect of the reference to religion with religious teaching itself, in the struggle against poverty within the conservative liberal discourse. Beside this, the anticipation of applications in the conservative liberal discourse encompasses a radical break with the social state, which constitutes the most important contradiction within liberal thought. The theoretical knowledge provided in the study attempts to exemplify the policies which are struggling against poverty in Turkey.

Keywords: Conservatism, liberalism, conservative liberalism, poverty.

GİRİŞ

Kapitalist toplumlarda yoksullukla mücadele konusundaki tartışmaları genel olarak iki grupta değerlendirmek mümkündür (Buğra, 2008: 12-13). Bunlardan ilki, hayırseverlik vurgusuna dayalı yaklaşım olup insanın, toplumun bir ferdi olmasını ve onun toplumsal hayatını her durumda sürdürebilmesini sağlamaya yönelik haklarını temel alan sosyal politika vurgusunu reddeder. İkinci yaklaşım ise, hak temelli bir söylem olup yoksulluğu siyasi bir sorun olarak görür ve siyasi mercilerin sorumlulukları olduğu noktasına dikkat çeker.

Hayırseverlik yaklaşımı daha çok, yardımlaşmayı ve çalışmayı teşvik eden “veren elin, alan elden üstün olduğu” düşüncesine dayanır. Ancak uygulamada, genellikle bu yaklaşımı tamamlayan “sağ elin verdiğini, sol elin duymaması” prensibi ihmal edildiği için, paradoksal biçimde, veren el ile alan el arasında dünyevî nitelikli hiyerarşik bir ilişki kurulur. Bu ilişki sayesinde, İktisatçı Veblen’in “gösteriş tüketimi” kavramı ile de örtüşecek şekilde (Ülgener, 2006: 126) hayır yapan kişi, hayır yapabilecek konumda olmasından dolayı psikolojik tatmin yaşarken bir taraftan vicdanını rahatlatır, diğer taraftan da veren ile alan arasında karşılıklı bir bağımlılık ilişkisinin temellerini tesis etmiş olur (Özbek, 2008: 120). Çünkü alan kişinin, aldığı daha fazlasıyla bir gün geri vermeme özgürlüğü aslında yoktur. Sonuçta Mauss, Levi-Struss ve Bourdieu’nun üzerinde durduğu (Bourdieu, 2006: 165-171) “bağış-karşı bağış” şeklinde tezahür eden bir mübadele ekonomisi ortaya çıkar ki, bu dini temeli olan hayırseverlik olgusunun “karşılıksızlık” niteliğiyle açıkça çelişir. Ama bu çelişki, hem bağışlayan hem de karşı-bağışta bulunan tarafından gizlenir, bağış yapan sanki karşılıksız veriyormuş gibi davranır. Alan, yani karşı-bağışta bulunma mecburiyetinde olan kişi ise, başlangıçtaki bağış tarafından belirlenmeyen bir karşı-bağış yapıyormuş gibi davranır.

İkinci olarak, dini temelli yardımlarda “gizlilik” diğer önemli prensiptir. Bu prensibin gerekçesi yardımı alan yoksul insanların incinmesini ve verene alan arasında dünyevi bir hiyerarşi oluşmasını önlemektir.

Yoksullukla mücadelede tartışılan ikinci yaklaşım olan, hak temelli söylemin siyasi iktidara sorumluluklar yüklediğini yukarıda belirtmiştik. “Sosyal devlet” ilkesiyle açıklanabilecek olan bu sorumlulukların kapsamı ve biçimi modern devletin keyfiyetine bağlı olmayıp, yasalar çerçevesinde belirlenir. Nitekim, 1982 Anayasasında devletin nitelikleri tanımlanırken “sosyal devlet” kavramına yer verilmiştir. Sosyal devlet olmanın gereği olarak hükümetlerin, güçlüler karşısında güçsüzleri koruyacak tedbirler almak suretiyle yasalar karşısındaki sosyal ve ekonomik eşitliğin işler hale geçirilmesini sağlama yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu yükümlülüklerin bireyler tarafından anlamı sadaka anlayışından uzak, sırf vatandaş olmaktan kaynaklanan “hak” oluşudur. Sosyal devletin vatandaşları için temin etmekle yükümlü olduğu sosyal haklar; ruh ve beden sağlığı içinde yaşama hakkı, eğitim ve öğrenim görme hakkı ve çalışma hayatına dair haklar olarak ele alınmaktadır. Sosyal yardım önlemleri okul kitaplarının ücretsiz dağıtılması, yoksul ailelere okul yaşındaki çocukların okula gönderilmeleri ve daha küçük çocukların da sağlık kontrolünden geçirilip aşılatılmaları şartıyla düzenli nakit yardımı yapılması, Yeşil Kart’ın ilâç masraflarını karşılar hale gelmesi, devletin işçi ve işverenin ödediği primlere katkıda bulunması, 18 yaşından küçük çocukların sağlık hizmetlerinden yararlanmasının ebeveynlerin ödediği veya ödemediği primlerden bağımsız olarak, şartsız devletin güvencesi altına alınması gibi uygulamaları içeriyordu (Buğra, 2008: 233-238). Ne var ki, özellikle 2001 krizinden sonraki dönemde IMF güdümünde uygulanan iktisat politikaları bahsedilen yardım önlemlerinin olumlu gelişmeye dönüşmesini engellemiştir. Devletin küçülmesi ve kamu harcamalarının kısılması yönündeki dayatmalar, hükümetin sağlık alanındaki devlet sorumluluğunu özel sektöre devretmesiyle sonuçlanmıştır. Neticede, doktor-hasta ilişkisi ticari bir ilişkiye dönüşmüştür. Hükümetin özel sektöre duyduğu güven, yoksullukla mücadelede STK’ların öne çıkması ile sonuçlanmıştır. Yani bir anlamda hükümetin uygulamalarıyla devlet, sosyal devlet olma sorumluluğunu STK’lara devretmiş olmaktadır.

Bir diğer dayatma uygulamasını, kâr getiren KİT’lerin -hatta toprak ve suların- özelleştirilmesi konusunda görmekteyiz (kâr getirmeyen KİT’lerin özelleşmesi zaten, serbest piyasa koşullarında mümkün değildir). Bu politikanın sosyal devlet ve yoksulluk bağlamında en can alıcı sonucu, istihdamın azalması buna bağlı olarak, yeni yoksulların ortaya çıkması olmuştur. Yoksullukla mücadele etmesi gereken sosyal devletin, yeni yoksulların ortaya çıkmasına neden olacak ekonomik politikalar uygulaması bir diğer çelişkiyi oluşturmaktadır.

Bu çerçevede, muhafazakar düşüncenin dinle olan yakın temasını ve ülkemizdeki uygulamaların dini prensiplerle çelişmesini dikkate alırsak muhafazakar liberal söylemin muhafazakarlık ayağının sakat kaldığını söylemek mümkündür. Diğer taraftan, liberalizmde devletin himayeci ve düzenleyici rolünü ve ülkemizde “devletin küçültülmesi gerektiği” ekseninde uygulanan politikaları dikkate aldığımızda, muhafazakar liberal söylemin liberal ayağının da sakat olduğu anlaşılmaktadır.

İşte bu çalışmanın amacı, muhafazakar liberal söylemin yukarıdaki paradoksal yapısını yoksullukla mücadele bağlamında ortaya koymaya çalışmaktır. Bu yapılırken, söz konusu söylemin beslediği iki kaynak olan muhafazakarlık ve liberalizmin temel prensiplerinden yola çıkılacak ve yoksullukla mücadele politikaları bu ekseninde değerlendirilecektir.

LİBERALİZM, MUHAFAZAKARLIK, MUHAFAZAKAR LİBERALİZM VE YOKSULLUK

Batı Avrupa’da 15-18. yüzyıllar arasında iktisat politikasına yön veren merkantilist müdahaleciliğe tepki olarak doğan liberalizm, her alanda bireysel özgürlüğü ve kişisel davranışların serbest bırakılmasını savunur (Hançerlioğlu, 1986: 259). A. Smith ve D.Ricardo ile başlayan ve literatürde klasik liberalizm olarak anılan düşünce biçimi zaman içerisinde değişim geçirerek neo-liberalizm gibi ayrımlardan söz edilmiş olsa da, bu liberalizmin özünü değiştirmemektedir. Hançerlioğlu’na göre liberalizm özünde, kapitalist üretimin gelişme gereklerine uygun ilkeleri belirler, bu yüzden kapitalizme liberal sistem de denmektedir.

17. ve 18. yüzyılda, İngiltere ve Fransa’da fiziksel ve toplumsal bilimlerle ilgili bilgilerin artması, bu bilgilerin yayılması insan aklına olan güveni arttırmış ve iktisadi liberalizm bundan etkilenmiştir. İnsan aklına duyulan aşırı güven, liberal iktisatçıları bir taraftan akılcı bir yönetime götürmüş, diğer taraftan da, aklın bireysel davranışları yönetmedeki rolünü abartmalarına neden olmuştur. Abartılı bir yaklaşımla, kişilerin çeşitli seçenekler arasında tatminlerini maksimuma çıkaracak seçimi yaptıkları, davranışlarda itici gücün kişisel çıkar olduğu kabul edilmiştir. Bu *üstün aklın*, tatminini maksimuma çıkarmayı başaran akılcı bireylerin arzularını uyumlu hale getireceği, öyle ki toplumsal refahın da bu yolla maksimum düzeye

ulaştırılacağı düşüncesi söz konusu yüzyılların inanç sistemini oluşturmuştur (Kazgan, 1984: 45-46). “Özgür bireyin üstün aklı” ile olabilecek en iyi düzeni oluşturulabileceğine inanıldığı bu sistemde devlet müdahalesi gereksiz görülmüştür. Çünkü, toplumun tabii kanunlarıyla kendiliğinden optimal şartları yaratması mümkündür. Devlet müdahalesi, tabii kanunların işleyişinin bozulması, kendiliğinden gerçekleşebilecek olan optimal şartların gerçekleşmesinin önlenmesi demektir (Kazgan, 1984: 47). Bu yüzden, devlet müdahale etmemeli, olabildiğince küçültülmeli idi. Diğer bir deyişle, bu yüzden *laissez-faire* (bırakınız yapınlar) idi.

Fakat zamanla ekonomik alanda her türlü devlet müdahalesini reddeden katı liberalizmden uzaklaşmıştır. Fabrika düzeni ve yaşamının yarattığı işçi sınıfının sanayici tarafından sömürülmesi, aşırı ağır hayat ve çalışma şartlarının toplumlarda yarattığı huzursuzluk ortamının baskısı ile katı liberalizm yumuşama yoluna girmiştir. Bu süreçte işçi sınıfının güçlenmesi, demokratik siyasal rejimin benimsenip yayılması ve yeni öğretilerin gelişmesi önemli rol oynamıştır. Bütün bu gelişmeler liberalizme ve kapitalizme insancıl olma, sosyal olma ve insana önem verme alışkanlıkları kazandırmaya başlamıştır (Talas, 1990: 69-70). Sonuç olarak, *gece bekçisi devlet* anlayışından *sosyal devlet* anlayışına doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Nitekim, 19. yüzyıl sonlarına doğru öne çıkan sosyal siyaset ve sosyal devlet /refah devleti anlayışına göre devletin en temel üç vazifesinin kişilere ve ailelere minimum bir gelirin garanti edilmesi, hastalık, yaşlılık ve işsizlik gibi bireysel ve ailesel krizler yaratması mümkün olan olaylara karşı sosyal güvenliğin sağlanması ve mevki ve sınıf farkı gözetmeksizin bütün vatandaşlara eğitim, sağlık gibi bazı toplumsal hizmetlerin temin edilmesi olduğu (Savaş, 1994: 11) kabul edilmektedir. Böylece, ekonomik alanda her türlü devlet müdahalesini reddeden liberal düşüncenin yerini, sosyal politika tedbirleri alma yükümlülüğüne sahip devlet anlayışına dayalı liberal düşünce almıştır.

Biraz önce sözünü ettiğimiz liberalizmin akla ve özgürlüğe verdiği önem, beraberinde bazı tepkileri de getirmiştir. Bu tepkiler, ifadesini muhafazakar düşüncede bulmuştur. Bu anlamda, liberalizm ile muhafazakarlık, Batı uygarlığının kendi içindeki krizine verilen ve birbirinden radikal biçimde farklı iki cevabı olarak değerlendirilmektedir (Özipek, 2004: 32). Liberalizmle karşıtlık ilişkisi içinde olan muhafazakarlığın tek biçiminden ve özelliklerinden söz etmek mümkün değildir. Ancak bu, muhafazakarlığın bazı temel özelliklerinden söz edilemeyeceği anlamına da gelmemektedir.

Muhafazakarlığın babası olarak görülen Burke'ye göre aydınlanmış aklın ürettiği soyut özgürlük projelerine değil, hakları ve sorumlulukları içeren somut özgürlüklere itibar edilmeliydi. Gelenek ve toplumsal kurumların testinden geçmeyen yeniliklere kuşkuyla bakılmalıydı. Aydınlanma aklı hatalıydı ve akıl, tecrübe, gelenek ve dinden bağımsız düşünülmemeliydi (Özipek, 2004: 199-200). Burke'nin bu düşünceleri, muhafazakarlığın omurgasını oluşturmuştur. Buna göre, statükonun körü körüne kabul edilmesinden öte bir şey olan muhafazakar düşüncenin en önemli eski özelliğinin “şüphecilik” olduğunu söylemek mümkündür. Bu, değişik türde olayların sonuçları hakkındaki cehaletimiz nedeniyle geleneksel uygulamaların ve kuralların korunmasına dair bağlılığın olduğu anlamına gelmektedir. Muhafazakarlar, serbest piyasa mantığının geleneklere nazaran bir üstünlüğü olduğunu reddederler. Böylece çoğu muhafazakar, *laissez-faire* iktisadını muhafazakar düşüncede hiç yeri olmayan siyasi akılcılığın bir başka türü olarak görürler (P.Barry, 1989: 99). Bundan, muhafazakarların pazara önem vermedikleri anlamı çıkarılamaz, sadece piyasa ilkesinin ve kişisel tercih mantığının politikada değerlendirme için tek kriter olmaması gerektiği sonucuna varılabilir. Muhafazakarlara göre, devlet faaliyetlerinin özel alanlarını belirlemek için kullanılacak prensipler zamandan bağımsız ve evrensel olamaz. Fakat bazı geleneklerden kaynaklanır ki, bunun mantığı bir geleneğin denenmemiş mantıktan daha çok hikmet taşımasıdır (P.Barry, 1989: 100).

Barry'e göre muhafazakarların yüksek sesle konuştukları iki alan vardır: Adalet ve mülkiyet. Muhafazakarlar eşitliğin ya da sosyal adaletin sosyal politikanın temel bir amacı olmasını reddederler. Toplumda sadece servete dayanmayan doğal bir hiyerarşinin olduğuna inanan muhafazakarlara göre, bunun devamlı hükümet müdahaleleriyle bozulması hiyerarşinin sağladığı istikrarı bozar (1989: 102).

Muhafazakarların eşitlikçi ekonomik politikalara karşı çıkmasının bir diğer nedeni, aile ile ilgilidir. Çünkü, bir muhafazakara göre aile, toplumda var olduklarına inandıkları doğal hiyerarşinin kaynağıdır ve bunu bozacak her türlü politika aynı zamanda toplumsal bütünleşmeye zarar verecektir. Bu nedenle, kolayca ulaşılabilen sosyal refah hizmetlerinin varlığının, ailenin çözülmesini teşvik edeceği ve büyük sayıda insanı devlete bağımlı kılacağı düşüncesi muhafazakarlar arasında yaygın kabul görmektedir (P.Barry, 1989: 102). Nitekim Barry'e göre, Batı toplumlarında sosyal refah karşıtı düzenlemelerin çoğu, muhafazakar hükümetlerden kaynaklanmıştır (1989: 113).

Amerikan muhafazakarlığının önde gelen düşünürlerinden biri olarak kabul edilen Kirk'e göre muhafazakarlığın on temel prensibini şu şekilde özetlemek mümkündür (2008: 244-249):

(i) Muhafazakarlar, süreklilik arz eden bir ahlaki düzenin varlığına inanmaktadırlar. Ahlaki düzen ve insan birbiri için yaratılmış olup, insan tabiatı ve ahlaki doğrular değişmez.

(ii) Muhafazakarlar geleneklere, teamüllere (âdetlere) ve devamlılığa inanırlar. Haklar ve ödevler konusundaki anlaşmazlıklar gelenek sayesinde bertaraf edilebilir, bu yüzden muhafazakarlar gelenek, teamül ve devamlılık kavramlarının savunucusudurlar. Zira, bilinen şeytan, bilinmeyen şeytandan evladır.

(iii) İhtiyat (alışkanlıkları devam ettirme) prensibine bağlı olan muhafazakarlara göre, modern insanın her güncel meseleyi akılla çözmeye çalışması riskli bir iştir. İnsanlık, tek bir insandan çok daha akıllıdır.

(iv) İhtiyat prensibi gereği muhafazakarların, alınacak kamusal önlemleri sadece geçici fayda veya popülerlikle değil, uzun vadeli sonuçlarıyla değerlendirmesi gerekir. Bu yüzden aceleci davranmamak gerekir. Zira, Takdir-i ilahî yavaş tecelli eder ve acele işe şeytan karışır.

(v) Çeşitlilik prensibine bağlı olan muhafazakarlar, kadim toplumsal kurumların ve hayat tarzlarının artan giriftliğine sempati beslerler. Bu yüzden, bir medeniyetin içinde sağlıklı bir çeşitliliğin korunabilmesi için düzenlerin ve sınıfların, maddi farklılıkların ve çeşitli eşitsizliklerin varlığını devam ettirmesi gerekir.

(vi) Muhafazakarlara göre insanoğlu mükemmel olmadığı için, mükemmel bir toplumsal düzen de asla kurulamaz. Bu yüzden, muhafazakarlar içinde kimi kötülüklerin ve acıların barınmaya devam ettiği tahammül edilebilir ölçüde sıkıntılı bulduğu adil ve özgür bir toplumun var olacağı düzeni öngörürler.

(vii) Muhafazakarlar, özgürlük ve mülkiyetin birbiriyle yakından ilişkili olduğuna inanmaktadırlar. Özel mülkiyet yaygınlaştıkça, bir toplum daha istikrarlı ve üretken hale gelir. Özel mülkiyetin insanlara sorumluluklarını öğretmek, insanları doğruluğa sevk etmek, genel kültürü desteklemek, insanoğlunu zorla iş yapma düzeyinin üzerine çıkarmak, düşünmek için boş zaman ve faaliyete geçme özgürlüğü sağlamak gibi konularda etkili bir araç olduğu düşünülmektedir.

(viii) Muhafazakarlar, gönüllü bir toplumu desteklemektedirler. Vatandaşların hayatlarını doğrudan etkileyen kararlar, yerellik ve gönüllülük esasına göre alınır. Bu kararların bir kısmını yerel siyasi kurumlar, bir kısmını da özel birlikler yerine getirir.

(ix) Muhafazakarlar iktidarın ve insanın ihtiraslarının ihtiyatlı bir şekilde sınırlandırılması gerektiğine inanırlar. Anayasal kısıtlamalar, siyasal kontroller ve dengelemeler, kanunların uygulanması, irade ve arzulara getirilen sınırlandırmalar özgürlük ve düzeni temin eden araçlardır.

(x) Güçlü bir toplumda süreklilik ve değişim üzerinde uzlaşma sağlanmalı, her ikisi de kabul edilmelidir. Sağlıklı bir toplum iki güçten de etkilenir yani, bir toplum bazı açılardan ilerleme kat ettiği gibi genellikle başka açılardan da gerileme içindedir.

Bu prensiplerden, muhafazakar düşüncenin dayandığı, kendisini beslediği en önemli kaynaklardan birinin de din olduğu çıkarımında bulunmak zor değildir. Nitekim, muhafazakarların önemle üzerinde durdukları *iyi toplum* kavramının bünyesinde din, esas rolü oynar. Muhafazakarların hepsi mümin değildir ancak, ortak davranışlarını belirleyen dinin toplumsal işlevleri üzerindeki ısrarlarıdır (Beneton, 1991: 110). Bu ısrarın kaynağını, aydınlanmaya ve onun aklına yöneltilen dini eleştirilerde aramak gerekmektedir. Eleştirilerin temelini, aydınlanma aklının felsefi olarak aşkın ve metafizik olanı dışladığı ve pratik olarak da geleneksel dini kurumları dışladığı düşüncesi oluşturmaktadır (Özipek, 2004: 39).

19. yüzyılda muhafazakar düşünce önemli bir etki yaratmış olsa da, toplumsal evrimi engellemede o derecede başarılı olamadı. Kapitalizmin geldiği noktada hem muhafazakar hem de liberal düşünce bazı önemli değişimler gösterdi. Ancak Dubiel'in de belirttiği gibi, iktisat teorisi ölçütlerine göre salt neo-muhafazakar iktisat politikası veya salt neo-liberal iktisat politikası olarak bilinen tek bir fenomen yoktur (1998: 109). Muhafazakar ve liberal geleneklerden kaynaklanan stratejiler tek potada toplanmıştır. Neo-muhafazakarlık veya neo-liberalizm aynı potada toplanmış olan politikaların farklı iki pencereden görünümünden başka bir şey değildir. Yine Dubiel'a göre, neo-muhafazakar mı yoksa neo-liberal mi denmesi gerektiği tamamen bir kelime seçimi meselesidir (1998: 160). Bu noktada bir üçüncü alternatif olarak "muhafazakar liberalizm" kavramı, tüm çelişkili anlamına rağmen muhafazakarlıkla liberalizm arasındaki eski karşıtlığın eridiğini göstermesi bakımından anlamlıdır.

Amerika'da Reagan, İngiltere'de de Thatcher ile başladığı kabul edilen neo-muhafazakar iktisat politikasının temeli refah devleti anlayışından minimal devlet anlayışına geçişe dayanıyordu. Bilindiği gibi, refah devletinin ortaya çıkışı, gelişmiş kapitalist ülkelerde devlet-toplum ilişkilerine ve bireyin toplumdaki

konumuna bakışlarda radikal bir dönüşüme işaret etmektedir (Buğra, 2008: 65). Daha önceki dönemlerin sosyal politika tartışmalarından önemli ölçüde ayrılan refah devleti ile birlikte sosyal dayanışma anlayışı gündeme gelmiştir. Sosyal politikanın asıl konusu artık yoksullukla mücadele olmaktan çıkmış, herkesi ortak bir “vatandaşlık statüsü”nde birleştiren önlemler paketine odaklanmıştır. Bu aynı zamanda, devletin sosyal hizmetleri genişletmesi ve herkes için ulaşılabilir kılması demektir (Buğra, 2008: 66). Devletin sorumluluk alanlarındaki bu artış kaçınılmaz olarak bir taraftan siyasi iktidarın ekonomiye müdahalesini arttırmış, diğer taraftan devlet bütçesinin açık vermesine, devlet borçlarının artmasına ve siyasi iktidarın para basma aracını daha sık kullanmasına yol açmıştır (Savaş, 1994: 10). Böylece 1970’lere gelindiğinde, refah devleti sorgulanmaya başlanmış ve biraz önce ifade etmiş olduğumuz şekilde, önce Amerika ve İngiltere’de olmak üzere gelişmiş kapitalist ülkelerde devletin küçültülmesi gerektiği tartışılmaya ve uygulanmaya başlanmıştır.

Neo-liberal söylemin ve ona bağlı olarak minimal devlet anlayışının Türkiye’ye girişi ve yerleşmesi 24 Ocak Kararlarının mimarı olan Özal’ın iktidarı dönemine denk gelmektedir. Resmi söylemde Türkiye’yi dünya devleti olmaya, gerçekte ise küresel krizlere yönlendiren Özal’lı yıllarda ve sonrasında kapitalist sistemle bütünleşmemizi sağlayacak yapısal uyum politikaları yoluyla ekonomi serbest piyasa ilkesine göre yeniden yapılandırılmıştır (Kaya, 2009: 236-237). Bu süreçte İslamcı çevrelerin büyük rolü olmuştur. Nitekim 1990’da kurulan MÜSİAD’ı salt TUSİAD’a tepki olarak değerlendirmekten ziyade, Menderes döneminde oluşmaya başlayan Anadolu burjuvazisinin uluslararası alana taşınması çabası olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Diğer bir ifadeyle, Özal’lı yıllarda uygulanmaya başlanan neo-liberal politikaların İslamcı çevrelere sağladığı en önemli katkısı söz konusu çevrelerin kapitalist modern devletten pay almaya, yani merkeze yerleşmeye başlamaları olmuştur (Okutan vd., 2007: 305). Aynı yıllarda muhafazakar-liberaller, söylem ve pratiklerini meşrulaştırmak amacıyla liberalizm ile İslam arasında var olduğunu iddia ettikleri paralellikleri akademik düzlemde daha fazla tartışmaya başlamışlardır. İslam’ın kul hakkı anlayışı ile liberalizmin insan hakları ilkesi, İslam’ın cüz’i irade anlayışı ile liberalizmin özgürlük ilkesi, İslam’da ve liberalizmdeki mülkiyet anlayışı, İslam inancının ticareti teşvik etmesi ile liberalizmin ekonomik görüşü, İslam’ın Allah karşısında kullar arasında imtiyaz olmadığını savunan eşitlik anlayışı ile liberalizmin kural karşısında eşitlik ilkesi, İslam’ın insan anlayışı ile liberalizmin ferdiyetçilik ilkesi gibi noktalarda paralellikler iddia edilmiş ve şu sonuca varılmıştır: “Müslümanlığın evrensel mesajı ile klasik liberalizmin temeli arasında aykırılık yok. Bu nedenle, Müslüman Türkiye’nin yeni dünya düzenini yadırgaması için ciddi ve yapısal nedenler yok. Aksine, Müslüman Türkiye, yeni dünya düzeninin öncülük arasına katılabilir ve bundan kendisine güç, itibar, layık olduğu öncülük mevkiini sağlayabilir” (Berzeg, 1994: 139-140).

Özipek, liberalizmle muhafazakarlık arasındaki ilişkiyi “geçici uzlaşma” olarak değerlendirmektedir (2004: 181 vd.). Ancak ülkemizde 1980’den sonra başlayan söz konusu ittifakın günümüzde alabildiğine güçlenmiş olduğuna bakılırsa, geçici olduğunu söylemenin güçlüğü ortadadır. Zira, ekonomik ve siyasi rantlarla örülmüş olan söz konusu uzlaşmayı yalnızca ülke içi dinamiklerle açıklama imkanı yoktur. Sürecin dünyanın yeni ekonomik düzeni içinde Merkez’in Çevre üzerindeki teknolojik, ideolojik, ekonomik ve siyasi etkileme ve düzenleme gücü (Kazgan vd., 1995: 16) ile bunun yerli uzantıları çerçevesinde okunması gerekmektedir. Tarihsel süreklilik anlayışı içinde yapılacak bir okumanın, günümüz Türkiye’sindeki muhafazakar-liberal söylemin çelişki ve açmazlarını değerlendirmeye katkısı olacaktır.

GÜNÜMÜZE DAİR BİRİNCİ DEĞERLENDİRME: YOKSULLUKLA MÜCADELEYE MUHAFAZAKAR PENCEREDEN BAKIŞ

Kapitalist toplumlardaki yoksulluk ve sosyal politika tartışmalarını iki grupta değerlendirirsek, ilk grupta hayırseverlik vurgusunun hakim olduğu bir söylemle karşılaşırız. Bu söylem, sosyal hak kavramını reddeder ve zenginlikle yoksulluğun birlikte var olmasının kaçınılmazlığına sonuna kadar inanır. Var olan eşitsizliklerin kabulü içinde yoksul, hiçbir zorlama kabul etmeyen zengin hayırseverliğine emanet edilir (Buğra, 2008: 59). 19. yüzyılın muhafazakarlığı ile karakterize olunan bu anlayışın, önceki bölümde kısaca özetlemeye çalıştığımız muhafazakar düşüncenin temel prensipleri ile örtüştüğü açıktır.

O halde, yoksullukla mücadele konusuna muhafazakar düşüncenin kendi mantığı çerçevesinde bakmamız gerekmektedir. Böyle baktığımız zaman, muhafazakarlığın en önemli ayaklarından biri olan din faktörü ile karşılaşırız. Dini öğretinin, daha doğrusu bu çalışmanın konusu gereği İslam dininin yoksulluk konusundaki temel prensiplerini dinin kutsal kitabından takiple belirlemeye çalıştığımızda karşımıza çıkan ilkelere konumuzla ilgisi olanları aşağıdaki gibi değerlendirmek mümkündür.

Karşılıksız Yardım İlkesi

Kur'an-ı Kerim'de, Tanrı İsrailoğullarına doğruluk ve dürüstlük yolunun sosyal ve ahlaki emirler yoluyla kendilerine gösterildiği gerçeğini hatırlatırken "...ebeveyninize, akrabanıza, yetimlere ve yoksullara iyilik yapacaksınız;...ve karşılıksız yardımda bulunacaksınız" (Bakara: 83) demektedir. Bu ifadeden yardımın herhangi bir menfaat beklemeksizin yapılması gerektiği çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Halbuki kapitalist toplumlarda, görülen bağış karşılıksız olmayıp veren ile alan arasında bağımlılık ilişkisi yaratmaktadır. Bourdieu'nun "bağış ekonomisi" olarak adlandırdığı (2006: 163) bu mübadele ekonomisini Mauss süreklilik göstermeyen bir faaliyetler silsilesi olarak değerlendirirken, Lévi-Strauss ise bağışın karşı bağışa göndermede bulunduğu (al gülüm-ver gülüm) işaret eder. Bourdieu hem Mauss'un hem de Lévi-Strauss'un tanımlamalarını kabul etmekle birlikte, şu noktada bir ekleme yapar: Al gülüm-ver gülüm'de alma ile verme davranışı arasındaki zaman aralığı kaldırılmıştır. Oysa gerçekte, bağış ile karşı bağış arasında bir zaman aralığı vardır ve bu zaman aralığının işlevi bağışla karşı bağış arasında bir perde oluşturmak, bağımlılık ilişkisini gizlemektir. Diğer bir deyişle, zaman aralığı bağışı da karşı-bağışı da sanki birbiriyle ilişkisi olmayan, bağımsız faaliyetlermiş gibi göstermeye yaramaktadır (Bourdieu, 2006: 165).

Muhafazakar liberal söylemin yoksullukla mücadele politikası olarak Türkiye gerçeğine baktığımızda, son yerel seçimler öncesinde bazı illerimizde vali ve kaymakamların yoksullara kömür, beyaz eşya gibi aynı yardımlarda bulunduğunu ve gelen eleştiriler üzerine hükümet yetkililerinden kiminin bu durumu "sosyal devlet olmanın gereği" olarak açıkladığını, kiminin de "İslam dininde yeri olan sadaka" anlayışına dayandığını görmekteyiz. İster sosyal devlet adına, isterse de hayırseverlik adına olsun, yapılan yardımların seçim öncesi dönemle sınırlı kalmış olması ve seçim sonrası dönemde yardımların yerini, özellikle yoksul kesim için daha önemli olan temel tüketim mallarına yapılan ard arda zamların almış olması konumuz açısından son derece anlamlıdır. Bu durumu, Bourdieu'nun üzerinde durduğu bağış-karşı bağış ilişkisi çerçevesinde değerlendirdiğimizde yardım-oy ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Burada eksik olan husus, Bourdieu'nun bağış ile karşı bağış arasına yerleştiği zaman aralığıdır. Diğer bir deyişle, ülkemizde yaşanan yardım-oy ilişkisinde, Bourdieu'nun analizini gerektirmeyecek kadar kaba bir çıkar ilişkisinin varlığı (dini boyutun yokluğunu) gözlemlenmektedir.

Yarımda Gizlilik İlkesi

İslam dininin kutsal kitabında yardımın gizliliğiyle ilgili olarak "yardımları...muhtaca gizlice vermeniz sizin için daha hayırlı olur" (Bakara: 271) denmektedir. Çünkü, yardımı alan kişinin bundan incinmemesi esastır: "...Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kişinin yaptığı gibi, iyiliğinizi başına kakarak ve (muhtaç kimsenin duygularını) inciterek yardımlarınızı değersiz hale sokmayın..." (Bakara: 264). Bu âyetten anlaşılacağı gibi, yardımların alan kişiyi incitecek şekilde başına kakarak veya önceki âyetten anlaşılacağı gibi duygularını inciterek yapılması Allah'a ve ahiret gününe inanmamanın göstergesi sayılmaktadır. Benzer şekilde, Hz. Muhammed de sağ elin verdiğini sol elin duymaması gerektiğini öğütler.

Buna rağmen, yıllarca bazı TV kanallarında yayınlanan Deniz Feneri ve benzeri programlarda, yoksul insanların tenceresinin kapağı açılarak içinde neyin piştiği veya pişmediği gösterildi. İlâhi ikaza rağmen, yoksul insanların milyonların önündeki incinmişliğini, ezikliğini izledik. Sağ elin verdiğini sadece sol el değil toplumun çok büyük bir kesimi duydu, duyuruldu. Böylece söz konusu söylemin, muhafazakarlığın temel prensiplerinden olan "dine dayanma" prensibiyle bir kez daha çeliştiği görülmüş oldu. Öyle ki, biraz önce belirtilmiş olduğu gibi Tanrı kutsal kitabında bu çelişkili davranıştan "Allah'a ve ahiret gününe inananların" davranışı olarak söz etmektedir.

Halbuki, muhafazakar liberalizm kavramının yaptığı çağrışım, liberalizmin muhafazakarlığa biraz daha dinamizm ve girişimcilik ruhu katarken, muhafazakarlığın da liberalizmin vahşi, acımasız yönüne daha insani değerler katması gerektiği yönündedir. Bununla birlikte pratikler, kavramsal çağrışımından ters istikamette olmuş ve muhafazakar-liberalizm kapitalist sisteme eklenme aracı olarak işlev görmüştür.

GÜNÜMÜZE DAİR İKİNCİ DEĞERLENDİRME: YOKSULLUKLA MÜCADELEYE LİBERAL PENCEREDEN BAKIŞ

Kapitalist toplumlarda yoksulluk ve sosyal politika tartışmalarının değerlendirilebileceği ikinci grup olan "hak temelli söylem"i klasik liberalizmin tarihsel gelişimi içinde açıklamak mümkündür. Şöyle ki: A.Smith'in yeni bir din gibi sunduğu dünya görüşüne göre, bu dinin sözde tanrısı olan "görünmez el" serbest piyasanın işleyişini düzenleyecektir. Birbiriyle rekabet ederek kendi kazancını maksimuma çıkaracak olan

insanların bu çabasına yeterli devlet müdahale ederek gölge etmesindi (Işıklı, 1987: 7-8). Ancak, bunun bir hayal olduğu 1929'daki büyük bunalım sayesinde anlaşıldı ve "devlet, piyasanın işleyişine müdahale etmeli" diye düşünölmeye başlandı. Müdahale düşüncesi karşımıza sosyal devlet anlayışını çıkarmaktadır. Sosyal devlet, yardımları sadaka olarak değil hak olarak vermeliydi. Bu yardımlar yoksul ailelere yapılacak çocuk yardımlarını, yaşlılara yönelik sosyal emeklilik önlemlerini, çalışabilecek yaştaki işsizlerin karınlarını doyurup barınabilmelerini, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkını, evlilik-doğum-ölüm durumlarında insanlara yapılacak nakit yardımlarını kapsamaktadır (Buğra, 2008: 54-55). Çünkü, insan yoksul olduğu için değil insan olduğu için devletin yardımını hak eder. Bu nedenle, çoğu modern devletin anayasasında devletin "sosyal" niteliği yer alır. Nitekim bizim anayasamızın da 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti devletin "sosyal bir hukuk devleti" olduğu belirtilmektedir (2008: 23). Yine, anayasanın üçüncü bölümünde de "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" bölümüne yer verilmektedir. Sosyal devlet ilkesinin ve sosyal ve ekonomik hakların anayasada yer almış olması, sosyal politika uygulamalarının devletin keyfiliğine göre değil yasalar çerçevesinde olduğunu/olması gerektiğini göstermektedir.

Ancak uygulamada 1980'lerden günümüze kadar olan zaman dilimi içinde, sosyal devlet anlayışından adım adım uzaklaşmıştır. Bu süre zarfında 1998 yılının önemli bir kırılma noktası olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü, 1998'e kadar merkez kapitalist odakların çıkar ve yönlendirmeleriyle büyük bir borç stokuna ulaşan Türkiye 1998'de IMF'nin gözetimi altına girmiştir. Türkiye'nin 1998'de IMF ile imzaladığı "Yakın İzleme Programı" 2000 yılının başında "üç yıllık istikrar programı"na dönüştürülmüştür ve her üç yılda bir programa devam edileceğine dair yeni anlaşmalar imzalanmıştır (Balseven ve Önder, 2009: 94). 2000'den sonraki yıllar Türkiye'nin neo-liberal politikalara IMF programları ile güçlü eklemleme dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu dönemin ekonomi üzerindeki farklı etkilerinden biri, sosyal devlet hizmetlerinin çökertilmesi olmuştur. Toplumun büyük kesimleri yoksulluğa itilirken, sosyo-ekonomik yapı görece zengin ve yoksullardan oluşan ikili bir niteliğe bürünmüştür (Balseven ve Önder, 2009: 97). Bunun anlamı "sosyal devlet" ilkesinin anayasada kaldığı, yani muhafazakar-liberal söylemin liberal ayağının sakatlandığıdır.

Yoksulluk probleminin büyümesi ile ilgili olarak, IMF'nin dayatmaları özellikle devletin küçültülmesi gerektiği yönündeki politikalar üzerinden etkisini göstermiştir. Devlet, öncelikle anayasal bir görev olarak yerine getirmekle yükümlü olduğu sosyal hizmetleri özel sektöre devretmeye başlamıştır. Eğitim sektöründe özel sektöre sağlanan avantajlar bunun bir örneğidir. Hatırlanacağı gibi, Milli Eğitim Bakanlığı 2003 yılında başlattığı "Eğitime % 100 Destek Projesi" kapsamında eğitim yatırımlarını vergiden muaf tutmuş ve özel sektörü de proje kapsamına dahil etmişti. Okul yaptırmak veya okula bilgisayar laboratuvarı kurmak, bilgisayar bağışlamak, para yardımı yapmak gibi faaliyetler eğitim yatırımı olarak tanımlanmıştı. Üç yıllık bir zaman zarfının sonunda özel sektörün eğitime yaptığı yatırım, Milli Eğitim Bakanlığının yaptığı yatırımların üç katına ulaşmıştı (Buğra, 2008: 241). Sonuç olarak, sosyal devletin bu sorumluluğunu özel sektöre devretmesi yine bu sektörün işine yaramıştı. Yine, orta öğretim kurumlarına öğrenci yerleştirilmesiyle ilgili olarak sınav sisteminin değiştirilmesi sonucunda öğrencilerin özel sektöre bağımlılığı artırılmıştır. İlköğretim 6.sınıfında dershaneye gitmeye başlayan çocuk, önce liseye sonra da üniversiteye yerleşene kadar dersane eğitimi sürdürmek zorundadır. Gelir dağılımındaki adaletsizliği ve alt gelir grubundaki ailelerde çocuk sayısının fazlalığını dikkate alırsak, söz konusu uygulamaların eğitimde fırsat eşitsizliği oluşturduğunu görmek zor değildir. Halbuki, toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasında eğitimin anahtar rolü bulunmaktadır. Bireylerin dikey mobilite yoluyla toplumsal konumlarını iyileştirebilmeleri, eğitim imkanlarından faydalanabilme ölçütlerine bağlıdır. Oysa ülkemizde, sosyal devlet anlayışından uzaklaşılması nedeniyle eğitim yoksulluğun giderilmesini değil yeniden üretilmesini sağlamaktadır.

Sağlık alanındaki uygulamaların getirdiği sonuçlar da eğitim alanındakilerle benzerlik göstermektedir. Devletin küçültülmesi gereği yönündeki dayatmalar, özel hastanelerin sayısında artışa neden oldu. Özel sektörün hizmet sunumu konusunda kamudan daha etkin çalışacağına dair yaygın kanaat, söz konusu artışta destekledi. Ancak, uygulama Buğra'nın da ifade ettiği gibi (2008: 235-236), iki önemli soruna yol açtı. Bunlardan ilki, normal bir piyasa malı olmayan sağlık piyasaya düştüğünde hem hizmet kalitesi düşmüş, hem de harcamalar azalmamış tersine artmıştır. 2005 yılı itibarıyla Türkiye nüfusunun %30'unun Yeşil Kart dahil hiçbir sağlık sigortasına sahip olmadığını (Buğra, 2008: 232) dikkate alırsak, yeni dünya düzeninin sağlık hizmetlerini eşitsizliği derinleşmiş hizmet haline getireceği endişesinin (Soyer, 1997: 89) endişe olmaktan çıkıp gerçeğe dönüştüğünü görmekteyiz. Diğer sorun ise, doktorla hastayı ticari bir ilişki içinde karşı karşıya getiren bir sistem hasta haklarını korumakta başarısız olmasıyla ilgilidir.

Yoksulluğu yeniden üreten bir diğer mekanizma, neo-liberalizmin siyaset düzlemindeki izdüşümü olan muhafazakar-liberal anlayışın özelleştirme politikalarıdır. Piyasanın uluslararası alanda işleyişinin önünde engel olarak görölen Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT'ler) özelleştirilme yoluyla hızla tasfiye edilmiştir. Zarar eden kuruluşlar kapitalist kuralların hakim olduğu piyasa koşullarında alıcı bulamayacağı için öncelikle THY, PETKİM, TELEKOM ve TEKEL gibi güçlü ve kârlı kuruluşlar yabancılara satılmıştır (Balseven ve Önder, 2009: 94). Bu satışlar sonucunda, iç pazar çokuluslu şirketlerin tekeline açılmış ve

onların haksız rekabetten kazanç sağlamaları sağlanmıştır (Manisalı, 2006: 200). Bizim konumuzla ilgili olarak satışların neden olduğu diğer sonuç, işten çıkarmalar yoluyla yeni yoksulların ortaya çıkmasıdır. Adı geçen (ve geçmeyen diğer) kuruluş çalışanlarının özelleştirmeye direnç göstermeleri sonuç vermemiştir. Türkiye’de 1990’da % 56,6 olan işgücüne katılım oranının 2007’de % 47,7’ye gerilemiş olmasının en büyük nedeni işten çıkarma ve iş yerinin kapatılması olmuştur. Nitekim bu nedenle ortaya çıkan işsizlik oranı 2000 yılında % 35,1 iken, 2007 yılına gelindiğinde bu oran % 41,2 olarak gerçekleşmiştir (Mütevellioglu ve Işık, 2009: 168-169). Hemen belirtmek gerekmektedir ki, işsizlik oranlarındaki işten çıkarmalara bağlı bu artışın özelleştirme politikalarıyla olduğu kadar 2001 yılında yaşanan ekonomik krizle de ilişkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte, İnsel’in küresel “hegemonyanın yeni dili” olarak tanımladığı neo-liberalizmi benimseyen iktisatçılar, işsizliği ve yoksulluğu iktisadi bir konu değil, sosyolojik bir olgu olarak değerlendirmekte (2005: 13) ve meseleyi “doğal işsizlik oranı” kavramı çerçevesinde yaptıkları açıklamalarla meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar (Kalmbach, 1987: 35-36).

Yoksulluğun artması karşısında muhafazakar-liberal söylemin ürettiği çözümlerden biri, yardım derneklerini desteklemek olmuştur. Kamu yararına çalışan dernek statüsüne kavuşturulan Deniz Feneri, Kimse Yok Mu? gibi derneklere yapılan bağışların devlete ödenmesi gereken vergilerden düşülmesi uygulaması ve diğer vergi muafiyetleri bu derneklerin kısa sürede büyümelerine katkı sağlamıştır. Ancak bilindiği gibi, yardım derneklerine aktarılan paralar her zaman yoksullar için kullanılmayıp yolsuzluk olayları gündeme gelmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmanın sınırlılıkları içinde kısaca açıklamaya çalıştığımız gibi, muhafazakar liberal söylem kavramsal olarak -tüm çelişkilerine rağmen- muhafazakar değerlerle liberal değerlerin bir araya gelerek birbirini dengelemeye çalışacağı yönünde bir çağrışım yapmaktadır. Gerçekte ise, bu çağrışımın uzak bir şekilde muhafazakar liberalizm, neo- liberalizm veya neo-muhafazakarlık olarak adlandırılan ideolojinin siyaset düzlemindeki izdüşümüdür.

Kapitalist toplumlarda yoksullukla mücadele “hayırseverlik” ve “hak” anlayışı olmak üzere iki farklı anlayış çerçevesinde yürütülmektedir. Muhafazakar düşünce daha çok hayırseverlik anlayışına vurgu yaparken, liberal düşünce sosyal hak anlayışını ortaya çıkarmıştır. Türkiye’de 1980’lerden sonra günümüzde de hakim olan muhafazakar liberalizm, yoksulluk ve sosyal politika konusunda paradoksal bir nitelik taşımaktadır. Paradokslardan biri, adındaki “muhafazakar” kavramının varlığına ve muhafazakarlığın dini değerleri yücelten prensiplerine rağmen ülkemizde hayırseverliğe dayalı sosyal politika tedbirlerinin dini prensiplerle çelişmesidir. Bu çelişki, özellikle yardımların karşılıksızlık ve gizlilik ilkelerine göre yapılması gerektiği konusunda kendini göstermektedir. Bu nedenle, söz konusu söylemin muhafazakar yönü olduğunu iddia etmek mümkün değildir.

İkinci paradoks, liberal düşüncenin zaman içinde ortaya çıkardığı sosyal devlet anlayışıyla ilgilidir. Zira, sosyal devletin sorumluluklarını özel sektöre devretmesine tanık olmaktadır. Özellikle eğitim ve sağlık alanındaki bazı uygulamalar ile özelleştirme politikalarının yarattığı sonuçlar yoksulluğu derinleştirmekte, yeniden üretmektedir. Yoksullukla mücadelede öne çıkan STK’ların sosyal devletin boşluğunu doldurmaları mümkün değildir olmamıştır da.

Bu tabloda görünen tek galip vardır: Küresel kapitalizm. Muhafazakar liberalizme gelince, o da küresel kapitalizme eklenme çabasında başarılı olmuş görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Balseven, Hale ve Önder, İzzettin (2009), “Türkiye’de Kamu Kesiminde Neoliberal Dönüşüm”, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşümler* içinde (sayfa:77-128), Derleyenler: Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.
- Beneton, Philippe (1991), *Muhafazakarlık* (çev.Cüneyt Akalın), İletişim Yay., İstanbul
- Berzeg, Kazım (1994), “*Liberalizm, Din, Müslümanlık*”, Türkiye Günlüğü, Sayı:29, Sayfa:135-141).
- Bourdieu, Pierre (2006), *Pratik Nedenler* (çev.Hülya Uğur Tanrıöver), Hil Yay., İstanbul.
- Buğra, Ayşe (2008), *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*, İletişim Yay., İstanbul.
- Dubiel, Helmut (1998), *Yeni Muhafazakarlık Nedir?* (çev.Erol Özbek), İletişim Yay., İstanbul.
- Hançerlioğlu, Orhan (1986), *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul.
- Işıklı, Alpaslan (1987), “Sunuş”, *Bir Başka İktisat* içinde (sayfa:7-14), Derleyen:Alpaslan Işıklı, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- İnsel, Ahmet (2005), *Neo-Liberalizm Hegemonyanın Yeni Dili*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Kalmbach, Peter (1987), “Daha Çok Özel Teşebbüs Daha Az Devlet Yeni Muhafazakar Saldırı” (çev.Alpaslan Işıklı), *Bir Başka İktisat* içinde (sayfa:15-73), Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Kaya, Raşit (2009), “Neoliberalizmin Türkiye’ye Siyasal Etkileri Üzerine Değerlendirmeler ve Tartışma Ögeleri”, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşümler* içinde (sayfa:235-260), Derleyenler:Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.
- Kazgan, Gülten (1995), *Yeni Ekonomik Düzen’de Türkiye’nin Yeri*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Kazgan, Gülten (1984), *İktisadi Düşünce*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul.
- Kirk, Russell (2008), “*Muhafazakarlığın On Prensibi*” (çev.Okan Aslan ve Cemal Fedayi), *Muhafazakar Düşünce*, Yıl:4, Sayı:16-17, Sayfa:243-250
- Kur’an Mesajı Meal-Tefsir* (2004), Çev.Muhammed Esed, İşaret Yay., İstanbul.
- Manisalı, Erol (2006), *Türkiye ve Küreselleşme*, Derin Yay., İstanbul.
- Mütevellioğlu, Nergis ve Işık, Sayım (2009), “Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm”, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşümler* içinde (sayfa:159-204), Derleyenler:Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.
- Okutan, Cevat ve diğerleri (2007), *Küreselleşme ve Türkiye (Türkiye’de Devlet’in Gelişimi)*, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Özbek, Nadir (2008), *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet*, İletişim Yay., İstanbul.
- Özipek, Bekir Berat (2004), *Muhafazakarlık*, Liberte Yayınları, Ankara.
- P.Barry, Norman (1989), *Yeni Sağ* (çev. Cevdet Aykan), Tisamat Baskı, Ankara.
- Savaş, Vural Fuat (1994), “*Politik Yozlaşma Ortamında Refah Devleti’nden Minimal Devlet’e*”, Türkiye Günlüğü, Sayı:30, Sayfa:10-20.
- Soyer, Ata (1997), “Yeni Dünya Düzeni ve Sağlık”, *Yeni Sağ Yeni Aldatmaca* içinde (sayfa:87-89), yayına Hazırlayan:Işık Kansu, İmge Kitabevi Yay., Ankara.
- Talas, Cahit (1990), *Toplumsal Politika*, İmge Kitabevi Yay., Ankara.
- T.C.Anayasası* (2008), Eğitim Kitabevi Yayınları, Konya.
- Ülgener, F.Sabri (2006) *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul.